

«... Сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками ...»

(на матеріалах етнографічної виставки)

«... потрібно і необхідно використовувати усе, що залишилося від давнини й що й тепер ще існує між нашим народом, ... використовувати задля того, щоб краще зрозуміти самий характер народу, пізнати самих себе, викликати на світ усе те гарне, що криється, дати йому поширитись, розцвісти цвітом красним на радість не тільки нам, а цілому світові ...»

М. Біляшівський

Пропонована стаття розглядає етнографічні виставки як один із засобів популяризації національного культурного надбання України. Адже вишиту вітчизняну сорочку можна по праву назвати «світом у мініатюрі», зашифрованим в орнаменті, кольорах і символах родоводом людства, енциклопедією-розповіддю про багатогранність життя. Тим самим залучення всієї громадськості, незалежно від фахової приналежності, до збереження й пропагування безцінної спадщини, є цілком виправданим, достатньо результативним.

Ключові слова: етнографічна виставка, вишиванки, Галерея імені Г. Семирадського Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Проблемам збереження, репрезентації та реституції національного культурного надбання України були присвячені чергові – VIII-і – Луцькі читання. Посильний внесок у вирішенні означених питань вносить своєю діяльністю і Відділ етнографії Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Більше трьох тижнів – з 23-го серпня по 16-е вересня 2016-го року – у Художній галереї імені Генріха Семирадського успішно працювала етнографічна виставка, яка була приурочена до Дня Незалежності і Дня міста, й мала назву «... Сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками ...». Передувала заходу інша, організована нами – книжкова – виставка у

конференц-залі ЦНБ, яка відкрилась 19 травня до Всеукраїнського Дня вишиванки: експонувалися базові видання; однак особлива увага приділялась саме слобожанській вишитій сорочці. Відвідувачі – а серед них були й учасники Кирило-Мефодіївських читань, які проходили у Харківському університеті 24-25 травня – отримали детальну інформацію про цей символ вітчизняної культури, «другу душу», як називали це вбрання наші предки.

Базовим джерелом для написання статті послужили самі виставкові предмети, інтерв'ювання відвідувачів виставки, Книга відгуків, а також особисті спостереження.

Так склалося, що вишита сорочка стала основою будь-якого одягу: святкового і буденного, чоловічого і жіночого, для дітей та людей похилого віку. Крій сорочки досить зручний функціонально, тобто підходить кожній людині, не заважає виконанню робіт, відпочинку, святкуванню. А як багато українських прислів'їв, прикмет, легенд пов'язано саме з цією важливою складовою традиційного вбрання! Саме вишита сорочка зображена на пам'ятній нейзильберовій монеті номіналом 5 гривень, випущеній Національним банком України 20 серпня 2013 року. На аверсі – зображення дівчини, яка вишиває полотно, на реверсі монети розташований кольоровий фрагмент полотна вишиванки і напис півколом «УКРАЇНСЬКА» (вгорі) «ВИШИВАНКА» (внизу).

Наш народ ставиться до вишитої сорочки, як до святині. Вишиванки передаються з роду в рід, зберігаються досі, як сімейна реліквія, як пам'ять про близьких людей. Останнім часом вишиті сорочки впевнено «оселилися» на подіумах відомих дизайнерів, у нашому повсякденному житті, тобто вишиванка перестала бути лише музейним експонатом. Цей виріб дуже гармонійно поєднується із сучасним діловим костюмом. Також вишита сорочка чудово виглядає з чорною спідницею-«олівцем», з пишними спідницями або спідницями-плісировками. До того ж вишиванки самі по собі є дуже яскравим і незвичайним предметом повсякденного гардеробу. Тому не варто надто захоплюватися аксесуарами. З довгими сорочками можна використовувати

тонкі або широкі ремені. Відмінно виглядають намиста і сережки в етнічному стилі.

Географічно виставкові сорочки представляли Харківщину, Полтавщину, частково Сумщину, Івано-Франківщину та Белгородщину. Основу складали сорочки, що зберігаються у фондах Відділу етнографії, які датовані минулим – ХХ-м – століттям. Були також задіяні суто музейні предмети із гімназії № 172 м. Харкова (де офіційно зареєстровано «Музей культури та побуту Слобожанщини»).

Важливо, що харків'яни продовжують активно підтримувати ідею тісної співпраці етнографів з громадськістю. Свідченням цього є надані для експонування вироби, у тому числі і від моїх колег. Так, *М. В. Проценко* запропонував дівочу додільну сорочку, виготовлену на початку 20-х років ХХ ст. із домотканого лляного полотна у Липоводолинському або Охтирському районі Сумської області, вишиту заполоччю синього, чорного, зеленого та жовтого кольору технікою «хрестик»; свого часу її подарували Ларисі Михайлівні Кириченко, майстру народної творчості, тьоті *М. В. Проценка*.

Істотно підкреслили специфіку полтавської вишиванки й сорочки, які зберігаються вдома у *О. Г. Павлової* та *О. І. Вовк*. Додільна весільна сорочка була пошита і вишита власноруч у 1958 р. Н. Д. Павловою, мешканкою села Високе Зіньківського району Полтавської області, мамою *О. Г. Павлової*. Надія Дмитрівна готувала сорочку на своє весілля, яке відбулося у 1962 р. Уміння майстерно вишивати – сімейна традиція Павлових (ще прабабуся славилася своїми роботами, як вишивальниця). Хоча виріб із фабричного полотна, однак його вишивка зачаровує своєю витонченістю, гармонійним поєднанням кольорової гами, а рослинний орнамент увібрав всю неповторну красу природи Полтавщини. Інший полтавський виріб – додільна жіноча сорочка, датована кінцем 40-х рр. ХХ ст. – надана на виставку *О. І. Вовк*, правнучкою *С. П. Вовк*. Софія Петрівна, (1907–1973 рр.), вчителька початкових класів, була солісткою хорової капели у м. Лохвиці Полтавської області, де й виступала у вишитій власноруч сорочці. Вишиванка полонить умілим поєднанням на рослинному

орнаменті тільки двох кольорів – червоного та сірого (т. зв. «українське бароко», відоме ще з 80-тих рр. XIX ст.). Ці сорочки-«полтавчанки» – досить яскраве продовження – за хронологією – колекції вишиванок нашого Відділу, серед яких і датована початком XX ст. сорочка із домотканого конопляного полотна, вишита «біллю» – дарунок із зібрання В. М. Осадчої, професора ХДАК.

Вишиті вироби Белгородщини були представлені на виставці чоловічими сорочками кінця 40-х – початком 60-х рр. XX ст. та хлоп'ячою сорочкою, виготовленою у 1972 р. (полотно і пошив – фабричні). Відвідувачі отримали можливість на власні очі побачити знамениту китайську чесучу (кит. чі-сун-ча, чусуча – щільна тканина полотняного переплетення з шовку дикого дубового шовкопряда, традиційно має природний кремовий колір), з якої була пошита одна з чоловічих сорочок. Геометричний орнамент заграв на її золотавому фоні всіма барвами заполочі: червоний, коричневий, зелений, синій, чорний, жовтий, блакитний, салатний, бузковий та білий кольори. На іншій чоловічій святковій крепдешиновій сорочці хотмизька майстриня Мотрона Федорівна Рижкова (1913–2001 рр.), жителька хутору Нікольського Хотмизької сільради Борисівського району Белгородської області вишила різнобарвними муліне справжнє диво, заковане на добро. Хоча хлоп'яча сорочка – фабричного пошиття, проте для нас вона цікава саме вишивкою, виконаною місцевими – хотмизькими – майстрами-надомниками, яким вдалося лише за допомогою візерунка та двох кольорів ниток передати призначення виробу за статтю, віком і носінням (буденне вбрання чи «празникове»). Зараз ці сорочки зберігаються у сім'ї І. І. Рожнової (м. Харків), онуки М. Ф. Рижкової.

Із чесучі також виготовлена святкова чоловіча сорочка, яка зберігалася у сім'ї В. П. Коваленко (м. Харків). Виріб був виготовлений у 1954 р. на замовлення Петра Федоровича Морозова, батька В. П. Коваленко і вишитий професійною харківською майстринею. Відвідувачі виставки отримали змогу самостійно порівняти орнамент цієї вишиванки з аналогічним білгородським виробом. Ідея родючості полів, плодючості тварин, продовження людського

роду закарбувалася у цих орнаментах і передавалася від покоління до покоління. «На вишиванках не хрести – саме життя ...» – так образно висловився у Книзі відгуків один із відвідувачів нашої виставки.

За сприятливим збігом обставин ми змогли продемонструвати на виставці дві вишиванки з Івано-Франківщини: святкову дівочу сорочку та буденну хлоп'ячу, які зберігає вдома сім'я Яковиних (м. Харків), як сімейну реліквію, як пам'ять про матір (свекруху), Ганну Іванівну Яковину (1920–2013 рр.), мешканку села Підлужне. Не завжди у нас є можливість відвідати цей регіон України, відомий своїми унікальними вишивками. Представлені вироби – власного пошиття: вдома була своя швейна машинка, а свекор вмів гарно шити. Штапельна «нарядна» сорочка, датована кінцем 50-х років ХХ ст., призначалася для дочки (тоді їй було 12 років), щоб вдягати на свята. Якісні нитки для вишивання – червоні, чорні, жовті, зелені – привозили із сусідньої Польщі; геометричний орнамент пишно прикрашає комірець, пазуху, рукава. Хлоп'ячий виріб (початок 60-х рр. ХХ ст.) пошили для сина 8-ми років – «щоб носив у будні дні». Дотримана та сама кольорова гама; невибагливий геометричний орнамент декорує комір, манишку та чохли на рукавах; розмір горловини регулюється плетеними різнокольоровими шнурками з китицями.

Свого часу до фондів Відділу етнографії надійшов рушник початку 70-х рр. ХХ ст. – дарунок від студентки істфаку ХНУ імені В. Н. Каразіна Марії Скаб'як. Виріб виготовлений із домотканого лляного полотна, вишитий її бабусею, мешканкою села Перевозець Калуського району Івано-Франківської області. Майстерне поєднання яскравих акрилових ниток – чорні, червоні, бордові, зелені, жовті, жовтогарячі, фісташкові – додають геометричному орнаменту нове звучання. Такого комбінування кольорів, за словами бабусі, здавна дотримувались перевозецькі майстрині. Цей рушник досить вдало підкреслив специфіку саме західноукраїнської вишивки і викликав багато запитань у відвідувачів виставки.

Харківщину представляли сорочки, які датовані першою половиною ХХ ст. Серед них – перлина етнографічної колекції – чоловіча святкова сорочка

роботи нашої землячки, неперевершеної майстрині Едіт Норбертовни Камінської, дарунок Центру краєзнавства. Її внутрішнє художнє бачення орнаментальних та композиційних мотивів, розуміння кольору і форми, вишукана підібраність та контрастність палітри заповочі – все це надає її виробам шедевральності.

У фондах Відділу етнографії є також дві вишиванки із зібрання Алли Олександрівни Свашенко (1937–2005 рр.), професора, кандидата філологічних наук; викладача кафедри української мови (філфак, ХНУ ім. В. Н. Каразіна), родом із Дергачів. Після її смерті сорочки дісталися О. М. Геращенко, доценту тієї ж кафедри. Вироби датуються 30-40-ми рр. ХХ ст.; багатою місцевою – дергачівською – вишивкою у техніці «хрестик» оздоблені рукава. Ольга Миколаївна подарувала Відділу ці унікальні жіночі сорочки-«станки», а також жіночу додільну сорочку, придбану нею у 1990 р. у Дергачах. Відомо, що попередній власниці сорочка дісталась від матері, мешканки Харківської губернії. Виріб датується початком ХХ ст., виготовлений із домотканого конопляного полотна, вишитий заповоччю чорного та білого кольору, вишивка – лише на рукавах.

Заслужив увагу відвідувачів інший вишитий виріб з фондів Відділу – міська жіноча сорочка (станок) із вишуканого фабричного полотна, орнаментованими вишивкою, виконаною заповоччю червоного та чорного кольору, рукавами з пишними манжетами. Сорочка належала далекій родичці О. С. Марченко – Євгенії Федотівні Печенізькій (народилась на початку ХХ ст.) із села Петрівське сучасного Вовчанського району Харківської області. Після її смерті зберігалась у доньки, а потім потрапила до сім'ї Марченко (м. Харків).

Оскільки домінувала саме харківська вишиванка, то тут можна було побачити ще сорочки із Чугуївського району (сс. Введенка, Покровка, Стара Покровка, Тернова) та Краснокутського, виготовлені з домотканого конопляного полотна або ж фабричного та вишиті заповоччю червоного і чорного кольору, чорного та білого, червоного і сірого. На краснокутській сорочці вишиті на рукавах кетяги вішень – такий орнамент зустрічається

досить рідко. Ця багата палітра сформувалася під впливом колірної гами землі-годувальниці, незримої нитки Життя, перенесених на вишивку душею та умілими руками майстринь. Недарма 10 листопада відзначають міжнародний День вишивальниці, який святкували ще наші пращури (день святої Параскеви, покровительки рукоділля, «бабиної святої»). Звичайно, на сучасних вишиванках можна побачити набагато більше кольорів, і в цьому немає нічого протиприродного.

Представлена на виставці етнографічна класика цілком природньо поєднувалась із сучасним гротескним етноживописом – окремими роботами відомого харківського митця, Заслуженого художника України Михайла Івановича Попова. За визначенням А. Корнєва («ПроАРТ»), « ... обидва компонента виявилися дуже органічними, не витісняючи, а гармонійно доповнюючи один одного, створюючи «космос» українського села». Дійсно, художник завжди був супутником етнографа і в той час, коли фотографія була ще невідома, і коли була надто дорогою, і тоді, коли стала дешевою, однак не змогла бачити так, як бачить своїм внутрішнім світом митець. Нерідко саме художня інтуїція оформляла стиль етнографічного дослідження, а етнографія, у свою чергу, повертала в художній світ науково атестовану ту чи іншу етнокультуру.

Слід зазначити, що робота нашої чергової етнографічної виставки була досить результативною: до фондів Відділу відразу надійшло 6 вишиванок: дарунок В. П. Коваленко (батькова святкова сорочка, що експонувалася) та 5 виробів від П. І. Щипанова: вишиванки – власність його тещі, Г. О. Олійник (1929–1991), жительки села Одноробівка Золочівського району Харківської області. Сорочки пошиті із домотканого конопляного полотна, наряденого ще її матір'ю, Марією Іванівною Стороженко (1897 – 1980), уродженкою села Велика Басова, а вже вишиті власноруч Галиною Охримовною, як частина приданого (весілля відбулося у 1946 р.). Тим самим, традиція тісної співпраці етнографічного напрямку роботи Відділу з громадськістю Харкова та

Харківської області, започаткована ще у далекому 2007 році, є досить результативною та має далекосяжні перспективи.

Як свідчить досвід попередніх етновиставок, не слід боятися поєднувати на таких заходах здавалося б несумісне: класичні вишиванки, сучасний вітчизняний гротескний етноживопис та музику (виступи відомих харківських бандуристів Л. Авдимирець і Н. Божинського стали яскравим завершенням роботи виставки). Зазначимо, що Людмила Авдимирець – лауреат Міжнародного конкурсу імені Г. Хоткевича, солістка Театру народної музики «Обереги» і Великого академічного Слобожанського ансамблю пісні і танцю, керівник народного аматорського вокального колективу «Роксолана»; Назар Божинський – архітектор за фахом, доцент кафедри містобудування та урбаністики Харківського національного університету будівництва та архітектури, лауреат першої премії конкурсу «ЧЕРВОНА РУТА – 2013», Київ, за напрямком «кобзарсько-лірницьке виконавство», провадить дослідження з питань народної архітектури, історії кобзарства та *традицій народної культури*, майстер старосвітських бандур, кобз, лір, інших народних інструментів. Тим самим відвідувачі виставки – а таких було чимало! – не тільки більше дізналися про класичну вітчизняну вишиванку, ознайомилися з сучасними етнокартинами Михайла Попова, а також із задоволенням послушали виступи бандуристів і поспілкувалися з ними. Значить справджуються слова нашого співвітчизника, одного із засновників та дійсного члена Української Академії наук М. Ф. Біляшівського «... не може загинути, не може не відродитись те, що так міцно злилося з характером, з душею народу, аби тільки взялося до цього діла більше рук, що своєю працею підперли б, поширили й зміцнили те, що становить нашу гордість» [1, с. 73].

Примітки

1. Біляшівський М. Дещо про українську орнаментику // Сяйво. – К., 1913. – Число 3. – С. 72-79.

Шпорт А. М. «... Сорочку мать вышила мне красными и чѣрными нитками ...» (на материалах этнографической выставки).

В статье рассматриваются этнографические выставки как одно из средств популяризации национального культурного наследия Украины. Ведь вышитую отечественную сорочку можно по праву назвать «миром в миниатюре», зашифрованной в орнаменте, цвете и символах родословной человечества, энциклопедией-рассказом о многообразии жизни. Тем самым привлечение всей общественности, не зависимо от профессиональной принадлежности, к сохранению и популяризации бесценного наследия, является целиком оправданным, достаточно результативным.

Ключевые слова: этнографическая выставка, вышиванки, Галерея имени Г. Семирадского Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина.

Shport G. M. «... *The Shirt the Mother Embroidered Me ... with Red and Black Threads ...*» (on the materials of the ethnographic exhibition).

The proposed article considers ethnographic exhibitions as one of the means of popularizing the national cultural heritage of Ukraine. After all, an embroidered national shirt can rightfully be called «the world in miniature», encrypted in ornament, colors and symbols of the genealogy of mankind, an encyclopedia, a story about the versatility of life. Thus, involving the entire community, regardless of professional affiliation, in the preservation and promotion of an invaluable heritage, is quite justified and sufficiently productive.

Key words: ethnographic exhibition, embroidery, Gallery G. Semiradsky Kharkiv National University named after V. N. Karazin.